

ПУБЛІЧНІ БІБЛІОТЕКИ: ЛІКВІДУВАТИ НЕ МОЖНА РЕОРГАНІЗУВАТИ

Тамара Вилегжанина,
генеральний директор
Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого,
заслужений працівник культури України

НАЗВА статті відсилає нас до відомої фрази: «Стратити не можна помилувати», що містить дві взаємовиключні можливості. Аналогічно і в нашому випадку все залежить від того, в якому місці буде поставлено кому.

Сучасна концепція реформи галузі культури, в т. ч. бібліотечної сфери, розглядається з позиції скорочення видатків і зміни критеріїв ефективності роботи. Рішення бачиться в ліквідації/реорганізації соціальних закладів культури або можливості переведення їх роботи в режим програмно-проектної діяльності.

Верховна Рада України 04.10.2019 р. схвалила Програму діяльності Кабінету Міністрів України, в якій визначено цілі та показники ефективності кожного центрального виконавчого органу влади.

Перед Міністерством культури, молоді та спорту України поставлено шість цілей, в одній з яких – цілі 4.2. – наголошується: «Люди мають вибір і можливість споживати доступні культурні послуги». А далі визначено показники ефективності: «Збільшення вдвічі кількості людей, які відвідують культурні події як у цілому, так і секторально (візуальне мистецтво, театри, книжкові фестивалі, музейні проекти, музика, виставкові проекти тощо)». Згадки про бібліотеки, що завжди були вагомим складовою соціокультурної сфери, там немає.

Очевидно, що сфера культури потребує реформування, у зв'язку з чим змінюватиметься й трактування поняття «соціальна послуга». Однак не варто розглядати соціальну послугу як послугу для бідних, тобто для тих, кому вона недоступна за гроші. Подібний підхід призведе до визнання соціальної сегрегації (різновид дискримінації) суспільства нормальним явищем, але проблему не вирішить. У цьому контексті соціальна бібліотечна послуга – це перш за все сервіс для держави щодо створення й утримання рівноваги між різними верствами населення та інтересами суспільства.

Основна характеристика стану сучасної соціальної інфраструктури – затратність. Але причини збільшення витрат на утримання культури, і бібліотек зокрема, виникли не сьогодні, і залежать вони не тільки від інфляції, підвищення цін на комунальні послуги чи недологості окремих керівників, а й від низки різних чинників, пов'язаних з інформатизацією бібліотек, тощо.

Геополітичні зміни, що відбулися після здобуття Україною незалежності, зумовили й зміну суспільного та економічного ладу країни, а в бібліотечній політиці було чітко визначено пріоритет: упровадження інновацій. Основою подальшої діяльності стали поступові кроки з технічної модернізації, комп'ютеризації, надання доступу до Інтернету. Але досі цілі та завдання в інших напрямках бібліотечної роботи визначаються стихійно. Їх відсутність і наявні показники діяльності (маю на увазі бібліотечну статистику із сумнівними цифрами) не забезпечують можливості оцінити реальні результати внеску бібліотек у соціальну стабільність країни. Причинно-наслідковий зв'язок простий: немає чіткого завдання – немає очікуваного результату.

Відсутність пріоритетів культурної політики нерідко поєднується з відсутністю злагодженості й координації діяльності різних організацій. Тому виникає дублювання функцій закладів культури та інших соціальних інститутів. Так, багато бюджетних установ (не бібліотеки) активно формують власні інформаційні структури, не враховуючи і навіть не знаючи, що для бібліотек робота з інформацією є основною, традиційною і вже профінансована бюджетом.

Певне відображення такого підходу бачимо в роз'ясненні щодо цілі 4.2, окресленої Кабінетом Міністрів України в Програмі діяльності на 2020 р.: «Покращення якості культурних послуг ми будемо забезпечувати за рахунок підвищення конкуренції, запроваджуючи державну підтримку проектів, програм, а не утримання колективів; відкриття державних закладів культури для альтернативних проектів і заходів...».

Водночас проектна діяльність, про яку йдеться, в публічних бібліотеках України щороку набирає обертів, і фінансується вона з позабюджетних джерел. Вочевидь це мало б скоротити бюджетні видатки. Але всі проекти були обмежені певними строками реалізації і не враховували довгострокових перспектив. Тому після закінчення фінансування діяльність або зупинялась, або перекладалась на державне фінансування. Разом з тим реалізація проектів спричинила тенденцію створення нових структурних підрозділів у бібліотеках (центри ділової, соціальної, правової інформації тощо), що також збільшило бюджетні видатки. Оскільки проектний розвиток здійснювався без реформування бібліотечних структур, нові під-

розділи дублювали діяльність наявних відділів, наприклад, довідково-бібліографічної роботи, обслуговування тощо.

В умовах реформування необхідно переглянути традиційне ставлення до програмно-цільової діяльності публічних бібліотек як методу демонстрації ініціативи і творчості. До проєктів повинні висуватися чіткі вимоги відповідності завданням культурної політики, економності, довгострокового ефекту для роботи бібліотек.

Декілька слів про державне фінансування. У Бюджетному кодексі всі організації, які отримують бюджетні кошти, поділені на дві категорії: одержувачі бюджетних коштів і розпорядники бюджетних коштів.

Одержувачі заробляють самі, але деяку **підтримку** їм надає держава або органи місцевого самоврядування.

Розпорядники – це бюджетні установи, які **утримуються** за рахунок бюджету.

Підтримка і утримання – це зовсім не синоніми! В усіх країнах світу бібліотеки **утримуються** державою.

Чи можуть бібліотеки заробити кошти на здійснення своєї функціональної діяльності?

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2011 № 1271 затверджено Перелік платних послуг, які можуть надавати заклади культури, в т. ч. бібліотеки. При цьому отримані гроші залишаються в бюджеті книгозбірні (якщо вона є юридичною особою). Якщо надана послуга не передбачена постановою Кабінету Міністрів України, то бюджетна установа не може залишити отримані кошти собі і повинна перерахувати їх у дохід відповідного бюджету. Переважна більшість публічних бібліотек України не є юридичними особами, тому кошти спрямовуються на рахунок, наприклад, відділу культури або установи, де бібліотека є лише структурним підрозділом.

Навіщо ми озвучуємо всім відомі факти? Тільки з єдиною метою – наголосити, що бібліотека будь-якого рівня навряд чи зможе заробити кошти на своє утримання. Але бібліотеки всіма силами намагаються впровадити платні послуги. Їх працівники дуже швидко змінили свою свідомість, ставши бібліотечними маркетологами. В останні роки вони активно використовують гранти від різних вітчизняних і зарубіжних громадських об'єднань і фондів, беруть участь у регіональних та державних конкурсах і програмах, укладають угоди з державними й громадськими організаціями на надання послуг їх персоналу і т. п. Номенклатуру платних послуг регламентує вищезгадана постанова Кабінету Міністрів України. У кожній публічній бібліотеці вони різні й у важких ситуаціях допомагають закладу вижити, але, на нашу думку, їх кількість напряму пов'язана з попитом користувачів. Це перше. По-друге, платні послуги повинні надаватися бібліотекою якісно і своєчасно.

Уявіть собі значну кількість публічних бібліотек (майже 16 тис. од.), які колись були успішними, мають традиції, а сьогодні чомусь перестали відповідати духу часу. Чому? І що робити? Насамперед аналізувати: позитивні і негативні сторони діяльності; середовище і оточення в соціумі; кадри і користувачів. Тільки завдяки аналізу і роздумам можна з'ясувати, з яких причин занепадає та чи інша бібліотечна установа або бібліотечна галузь окремого регіону. Тільки так можна визначити нову концепцію бібліотеки. В її основі має лежати інверсія старого сприйняття, що бібліотека – це книги (читання) і читачі (користувачі). Сучасні тенденції розвитку бібліотек значно збагатили їх традиційне бачення за рахунок нових гуманітарних та інформаційно-комунікативних технологій XXI сторіччя.

І все ж таки на першому місці у бібліотеці залишається читач (користувач), тобто той, заради кого комплектують книжкові фонди, оновлюють практики читання, використовують різноманітні способи організації комфортного середовища в бібліотеці. Тренд публічної бібліотеки стає соціально орієнтованим на людину, це т. зв. третє місце після роботи і власного помешкання, де кожен охочий може провести вільний час.

У своїй роботі із залучення відвідувачів бібліотеки мають багато конкурентів, які прагнуть впливати на вільний час людини (кафе, ресторани, дискотеки, клуби та ін.). І в умовах цієї конкуренції єдине вірне рішення – надати користувачеві вільний доступ до всіх ресурсів бібліотеки. Насамперед ідеться про відмову від усіх наявних перепон для людини, яка переступила поріг бібліотеки, незалежно від її мотивації. Тобто користувачу має бути надана можливість вільно вибирати форми використання бібліотечних ресурсів, орієнтовані на розвиток самостійної інтелектуальної, творчої діяльності.

За минулі десятиріччя склалися стереотипи, які визначають за публічною бібліотекою ту чи іншу головну функцію, а далі – ієрархію інших. У радянські часи перше місце посідала ідеологічна функція (роль). Починаючи з 1990-х рр. – інформаційна. Сьогодні в пріоритеті – дозвілєва функція з розважальним акцентом. Тому дедалі частіше в матеріалах, що стосуються діяльності бібліотек, ми зустрічаємо такі сучасні поняття, як «третє місце», «інтелект-центр», «коворкінг», «хаб», «мультикультурний центр» тощо.

Посадові особи, які відповідають за фінансування книгозбірень, ставлять запитання: навіщо потрібна публічна бібліотека, якщо інформацію можна знайти в Інтернеті? А що стосується дозвілля, то, на їхню думку, через недостатнє фінансування можна обмежитися послугами клубів, кінотеатрів, відвіданням дискотек, концертів тощо. Проте в такому випадку треба аргументовано відповісти представникам влади, що бібліотека, на відміну від інших закладів культури, поєднує багато різнома-

нітних соціальних ролей, реалізуючи їх ситуативно. Це засвідчують, зокрема, буремні події останніх років. Скільки всього соціально значущого зробили публічні бібліотеки! Волонтерська діяльність, у т. ч. Всеукраїнська акція збирання книжок для наших воїнів, заходи зі сприяння психологічній реабілітації учасників АТО та їхніх родин, робота з переселенцями зі сходу України...

Так у чому сьогодні соціальний тренд публічної бібліотеки? Надати користувачам не тільки інформаційні, освітні, просвітницькі знання, а й допомогти їм в оволодінні різноманітними практиками соціалізації.

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України йдеться про «державну підтримку створення культурно-соціальної інфраструктури в громадах – мультифункціональних центрів, які повинні стати однією з головних “магнітних” точок кожного окремого регіону». Прикладом такого центру може бути Центральна бібліотека м. Гельсінкі *Oodi* (з фінської – «Ода»), яку торік відкрили напередодні Дня незалежності Фінляндії. Її будівництво здійснювалося протягом 10 років і коштувало 98 млн євро (з них 66 млн – з міського бюджету м. Гельсінкі).

«У минулому головна роль бібліотеки була в забезпеченні вільного і рівного для всіх доступу до знань. Однак у наші дні практично всі знання можна отримати за допомогою смартфона. Бібліотека сьогодні повинна розглядатись як фізичний простір і багатофункціональна платформа для різного виду діяльності, і не тільки для читання», – зазначила директор бібліотекарської служби Центральної бібліотеки м. Гельсінкі К. Вянттінен.

В облаштуванні фасаду та інтер'єрів *Oodi* домінує дерево – ялина, більшу частину приміщення займає публічний простір. Перший поверх – це активна зона з кількома входами, просторим холлом, кав'ярнею, рестораном і кінотеатром.

Другий поверх облаштований для роботи, навчання, творчості, спілкування з друзями. Тут розташовані робочі кімнати, мітинг-руми, ігрові кімнати, класи для вивчення мови для мігрантів, майстерні з 3D-принтерами, швейними машинами та іншим обладнанням. Найбільша інновація бібліотеки – кімната-куб зі смарт-стінами, які можна перетворити в що завгодно за допомогою сенсорних екранів і віртуальної реальності. Художники планують влаштовувати в «Кубі» виставки імерсійного мистецтва, а медики – проводити заняття у віртуальній операційній.

На третьому поверсі – полиці зі 100 тис. книг. Бібліотекарям допомагають роботи, які сканують книги і транспортують їх до потрібних ящиків.

Бібліотека працює кожного дня, причому до пізнього вечора – до 22:00 у робочі дні й до 20:00 у свята. Все в ній створено для заохочення мешканців та гостей зустрічатися, спілкуватися і ховатися від суворой фінської погоди. Щодня

бібліотеку відвідують близько 10 тис. осіб, а за рік – 3 млн людей (населення Гельсінкі становить 650 тис.). У перший місяць роботи *Oodi* відвідали дві третини жителів міста.

Зрозуміло, що, порівнюючи цей приклад з українськими реаліями, одні будуть скептично посміхатися, другі – мріяти... Але будуть і треті, і їх більшість, які вважають, що треба змінювати життя українських публічних бібліотек. Сьогодні щодо їх долі у ЗМІ, у соціальних мережах висловлюються різні думки (інколи дуже протилежні). Поняття, якими оперують у дискусійних розмовах – «ліквідація», «реорганізація», «оптимізація», «реновація», викликають у бібліотечної спільноти хвилю емоцій. Але всі розуміють, що зміни мережі публічних бібліотек, осучаснення їх діяльності, спрямованої на людину, а не на технологічні процеси, необхідні.

Однак бажання змінити/реформувати бібліотечну галузь потребує професійних знань щодо її організації, неупередженого моніторингу та аналізу, шанобливого ставлення до історичних і сьогоденних реалій життя українських публічних бібліотек.

Рішення стосовно реорганізації публічних бібліотек лежить не лише в площині скорочення кількості закладів і видатків на їх утримання. Йдеться про критичний перегляд поточної бібліотечної діяльності. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» зміст і принципи роботи публічних бібліотек визначатимуться в кожному конкретному регіоні. Відповідність діяльності публічних бібліотек визначеним завданням є одним із головних критеріїв оцінювання якості та ефективності роботи зазначених закладів.

На це націлює і лист Міністерства культури України № 1910/33/15-19 від 13.11.2019 р. «Щодо моделювання перспективних мереж закладів культури місцевого рівня», надісланий структурним підрозділом у сфері культури обласних державних адміністрацій: «Головним є не просто приведення базової мережі закладів культури місцевого рівня до оптимального стану функціонування, а її ефективне функціонування та забезпечення населенню повного і рівного доступу до якісних культурних послуг».

Просте арифметичне скорочення кількості закладів культури може забезпечити фактичну економію лише на першому етапі. У подальшому будуть необхідні великі кошти на відновлення рівноваги в наданні культурних послуг й подолання негативних для суспільства наслідків скорочення. Відмова від утримання закладів культурної галузі помітно знижує умови соціальної стабільності. Говорячи про бібліотечну мережу, важливо не знищувати соціальну інфраструктуру, а впорядкувати та оптимізувати наявні ресурси. Тому меседж буде таким: **«Публічні бібліотеки: ліквідувати не можна, реорганізувати».**